

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора політичних наук, доцента, провідного наукового співробітника відділу проблем світового політичного розвитку Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України Кондратенка Олега Юрійовича на дисертацію Устименка Богдана Миколайовича на тему «Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі» подану до захисту до спеціалізованої вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – політологія

Актуальність теми дослідження, зв'язок з науковими програмами, темами

Дослідження зумовлене російською агресією, що трансформувалася з гібридної в повномасштабну війну – починаючи з 24 лютого 2022 р. Особливої значимості набуває саме правовий вимір дослідження російської агресії, адже саме це дасть можливість Україні обстоювати свої національні інтереси в міжнародних судах з метою притягнення Росії до відповідальності за вчені злочини. Адже достеменно відомо, що з моменту вторгнення Росія порушила близько 500 дво- та багатосторонніх міжнародних договорів й угод. Захоплення Криму гібридна війна на Донбасі, а згодом і повномасштабна інтервенція є лише частиною геополітичного мегапроекту Росії та підтвердженням багатоплановості її геостратегічних дій, що у комплексі з її участю в сирійському конфлікті спрямований, у підсумку, на піддрив євроатлантичної єдності, зокрема через посилення неконтрольованого потоку біженців.

Першочерговим завданням такої російської стратегії є витіснення України з Азовського та Чорноморського водних просторів. Відомо, що до порушення морського права Росія вдалася ще й під час агресії проти Грузії у серпні 2008 р. Таким чином, держава-агресор встановила незаконний контроль над грузинськими та українськими морськими просторами та їх ресурсами за допомогою військової сили. Протиправно побудований РФ міст через Керченську протоку, який з'єднав території РФ та України, значно обмежив судноплавство в Азово-Керченській акваторії.

Слід відзначити, що нарощування військової присутності Росії в контексті її агресії проти України є різко знижує безпеку країн не лише в Чорноморського, але й Середземноморського регіону. Актуалізуючи обрану тему дослідження дисертант справедливо вказує на декларування Російською Федерацією намірів щодо фактичної мілітаризації Світового океану у власних інтересах, розширення мережі пунктів матеріально-технічного забезпечення для забезпечення потреб свого Військово-Морського Флоту та готовність використовувати військову силу в російському секторі Каспійського моря, Охотському, Азовському і Чорному морях, Арктичному басейні, прилеглому до узбережжя Росії, включаючи акваторію Північного морського шляху,

міжнародних протоках та інших морських районах. Відтак питання політико-правової протидії Росії на морі є завданням протидії не лише України, а й всієї європейської та світової спільноти.

Перевагою дисертаційного дослідження є те, що його автор намагається накреслити алгоритм політико-правового протистояння російській агресії на морському просторі. Погоджуємося з автором і стосовно того, що наразі попри значну кількість досліджень, присвячених російській агресії в Чорному та Азовському морях і керченській протоці, недостатнім залишається вивчення аспекту політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі разом з іншими, як правило, військовими заходами. Більше того, досі не сформульовані законодавчі або наукові положення щодо переліку політико-правових механізмів, які можуть застосовуватися проти агресії РФ на морі.

Погоджуємося з дисертантом в тому, що відсутність комплексного політологічного дослідження, присвяченого політико-правовим механізмам протидії актуальній та потенційній російській агресії на морі, свідчить про необхідність проведення наукового аналізу цілої низки загальнотеоретичних та практичних питань згаданої проблематики. Саме тому, необхідним є комплексне теоретико-методологічне осмислення проблем політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі. Відтак автор дисертаційного дослідження забезпечив вивчення теми протидії російській морській експансії саме через політико-правову призму.

Отже, актуальність обраної дисертантом теми не викликає заперечень, а комплексність її дослідження обумовлена наступними обставинами:

– дослідженням є необхідність переосмислення теоретико-методологічних аспектів понять політико-правового виміру конфлікту, а також переосмислення нової сутності протистояння російській агресії на морі. Адже відсутність чіткого розуміння політико-правових понять унеможливорює в подальшому ефективну протидію таким викликам та подолання негативних впливів, як з боку Російської Федерації як у регіональному, так і у глобальному сенсі.

– розробка цієї проблематики полягає також у тому, що російсько-українська війна, яка триває вже дев'ять років, є однією з причин, складовою і фрагментом масштабного протистояння на осі Росія-Захід (у тому числі й на морі), що має тенденцію до подальшої ескалації. Очевидно, що анексія Криму, стали частиною гібридної агресії Москви не тільки проти України, але й проти решти країн Чорноморського регіону.

Дисертація є своєчасною та має принципово важливе наукове значення. Тема дисертаційної роботи виконана у межах комплексної наукової теми кафедри політичних наук «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук». Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 3 від 29 вересня 2022 року).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх вірогідність

Автором здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми, що виявилось в розробці наукових положень щодо формулювання поняття «політико-правові механізми протидії російській агресії на морі», виокремлення груп політико-правових механізмів протидії актуальній та потенційній російській агресії на морі, визначення комплексів конкретних пропозицій, спрямованих на протидію актуальній російській агресії в морських просторах України та Грузії за допомогою політико-правових механізмів, а також обґрунтування тієї обставини, що МД РФ є передумовою поширення російської агресії у Світовому океані та загрозою глобальній безпеці.

Дисертант дійшов висновку про те, що морська безпека України є невід'ємною сферою національної безпеки держави, нерозривно пов'язаною з іншими елементами (сферами) національної безпеки, зокрема воєнною безпекою, державною безпекою, громадською безпекою і порядком та інформаційною безпекою.

Автор зосередився на думці про те, що Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року (ЮНКЛОС) закріплює принцип використання морів в мирних цілях, визначає поведінку її держав-учасниць у Світовому океані, сукупність прав та обов'язків в морських просторах, а саме: внутрішніх водах, територіальних морях, міжнародних протоках, архіпелажних водах, прилеглих зонах, виключних економічних зонах, континентальному шельфі, відкритому морі та Районі.

Автор проаналізував те, що після окупації територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, РФ встановила свій незаконний військовий контроль над більшою частиною українських морських просторів в Азово-Чорноморському басейні, перешкоджає міжнародному судноплавству в регіоні, в тому числі шляхом незаконного будівництва мосту через Керченську протоку, незаконно видобуває корисні копалини на морському шельфі, що належить Україні, а також вчиняє інші чисельні акти агресії в морських просторах України.

Здобувач запропонував перегляд Стратегії морської безпеки України, схваленої рішенням Ради національної безпеки і оборони України 11 лютого 2022 року, враховуючи факт повномасштабної війни РФ проти України, передбачення включення до переліку завдань підготовку та проведення інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на протидію агресії РФ на морі, а також створення механізму, на який буде покладене головне завдання – здійснення постійних координації та контролю за діяльністю суб'єктів сектору безпеки і оборони, які забезпечують морську безпеку України.

Структура дисертації логічна, інформація розділів викладена відповідно до мети і поставлених завдань. Матеріал викладено досить структуровано й послідовно. Поставлені дисертантом завдання розкривають мету дослідження. Публікації автора представлені в досить авторитетних періодичних виданнях, а

участь у численних міжнародних наукових конференціях та інші форми апробації вартісного доробку викликають повагу і засвідчують фахову кваліфікованість. Усе вище зазначене свідчить про належний рівень обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертаційного дослідження. Загальні висновки дослідження відповідають поставленим завданням і стисло відтворюються в оприлюдненому тексті анотації.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів, повнота їх викладу в опублікованих працях

Достовірність дисертаційного дослідження Б.М. Устименка слід віднести методологічний аналіз різного штибу політологічних та правових джерел (документів, монографій, наукових статей, змісту періодичної преси) – 253 найменування українською, англійською та іншими мовами. Особливу цінність представляє аналіз досліджень, документів та експертних оцінок таких міжнародних організацій і аналітичних центрів, як: The Jamestown Foundation, Center for European Policy Analysis (CEPA), RAND Corporation, The Atlantic Council, The Middle East Institute, The Brookings Institution, The German Marshall Fund of the United States (GMF), The Royal Institute of International Affairs (Chatham House), The Royal United Service Institute (RUSI), The Warsaw Institute, The German Council on Foreign Relations (DGAP) тощо.

Значним позитивом роботи є досить детальний аналіз теоретичних і методологічних засад у підрозділі 1.1. Дисертант здійснює аналіз дискурсу робіт політико-правового штибу вітчизняних та зарубіжних вчених на кшталт: О. Бабкіної, В. Бадрака, В. Баранівського, О. Воронянського, П. Гобла (P. Goble), В. Горбуліна, Б. Годжеса (B. Hodges), Б. Гуменюка, К. Захаренка, Н. Клейн (N. Klein), О. Кондратенка, Т. Короткого, М. Лендъел, Х.П. Мідттуна (H.P. Midttun), А. Меган, Дж. Моссоп (J. Mossop), А. Нашинець-Наумова, С. Памлі (C. Parmley), Р. Педрозо (R. Pedrozo), Д.Р. Ротвелла (D.R. Rothwell), Савана (R. Sawan), Г. Ситника, В. Смолянюка, Сунь-дзи та ін.

Цілковитим погоджуємося з твердженням автора про те, що «безперешкодний вихід до Світового океану та реалізація Україною прав та обов'язків прибережної держави у власних морських просторах, в тому числі економічних прав, які надані приписами міжнародного морського права, мають колосальний вплив на національну безпеку нашої держави, морську безпеку, майбутнє всієї Української нації, а також забезпечення глобальної продовольчої безпеки» (с. 27).

Доволі слушним є твердження здобувача про те, що «Російська імперія століттями прагнула домінувати в Азово-Чорноморському басейні, встановити свій контроль над Босфором, Мармуровим морем та Дарданеллами (Чорноморські протоки), облаштувати в районі Чорноморських проток свою військово-морську базу. Пізніше СРСР продовжив цей курс. У свою чергу, сучасна РФ не засуджує, а навіть поділяє агресивні наміри царської Росії та СРСР, правонаступницею якого вона себе вважає» (с. 51).

Все ж чи не найбільшою заслугою автора є його новаторський та доволі сміливий підхід у плані здійснення дослідження на стику політичної та правової наук і тут варто лише вітати здобувача, адже робіт подібного ґатибу наразі не надто багато.

За темою дисертації опубліковано 15 наукових праць. Серед них основні наукові результати дисертації відображені у 6 наукових працях, опублікованих у фахових виданнях України, зокрема 3 – з політичних наук. 6 наукових праць засвідчують апробацію матеріалів дисертації, 3 – додатково відображають отримані наукові результати.

Практичне значення одержаних результатів дослідження

Отримані результати дослідження можуть бути корисними для лекційних курсів і семінарських занять у вищих навчальних закладах освіти, а також для практичної діяльності зовнішньополітичних відомств України. Відтак можна сказати, що дисертаційна робота є цілісним дослідженням з комплексним узагальненням критично актуального напрямку наукової розвідки, а саме питання політико-правових механізмів протидії російській агресії на морі, зокрема й на тлі повномасштабної агресії РФ.

Оцінка ідентичності анотації та основних положень дисертації

Аналіз змісту анотації та основних положень тексту дисертаційного дослідження Устименка Богдана Миколайовича засвідчив їх повну ідентичність в частині формулювання мети, об'єкту, предмету, завдань, положень новизни, висновків до розділів, загальних висновків. У цілому, зміст анотації відтворює інформацію про методологію дослідження, способи аргументації положень, основні ідеї тексту дисертації. У анотації не міститься інформації, яка б була відсутньою в дисертації. І дисертаційна робота, і оприлюднена анотація оформлені згідно з вимогами діючого Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (зі змінами від 21.03.2022 № 341).

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

За цілком позитивної оцінки представленого дослідження, слід відмітити, що у роботі є певний відсоток недоліків щодо яких висловлюємо свої зауваження і рекомендаційні побажання:

По-перше, не зовсім зрозумілим виглядає твердження в обґрунтуванні новизни під виокремленою категорією «вперше» (!). Адже здобувач зазначає – «...обґрунтовано, що МД РФ є передумовою поширення російської агресії у Світовому океані та загрозою глобальній безпеці». Зауважимо, що виключно сама доктрина не може бути загрозою глобальній безпеці, адже доктрина це

тільки визначення можливого чи бажаного алгоритму поведінки держави. Більше того, підрозділ 3.1. іменовано – «Морська доктрина Російської Федерації як передумова поширення агресії на морі» (!), а тому тут простежуються відверті суперечності. Відтак загрозою для регіональної/глобальної безпеки можуть бути виключно безпосередні дії держави щодо практичної реалізації стратегії/доктрини.

По-друге, автор аналізує різні типи безпеки – національна, інформаційна, державна, громадська тощо (с. 29–32). Утім, здобувач мав би принаймні спробувати дати власне визначення поняття (дефініції) «морська безпека». Також автором досить «розмито» представлено алгоритм використання методів дослідження. Скажімо воєдино скомпоновано аналіз методики та комплексу надання рекомендацій для зміцнення морської безпеки України, Грузії та Молдови (с. 50). Такі речі, на нашу думку, варто було би розмежовувати. Водночас, здобувач чомусь використовує лише загальнонаукові методи у своєму дослідженні – аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, узагальнення, структурно-функціональний метод тощо. Вважаємо, що для такого гатунку дослідження необхідним є використання спеціальних наукових методів, на кшталт: методу інституційного аналізу, методу емпіричного моделювання та методу аналітичних сценаріїв тощо.

По-третє, підрозділ 1.2. «Міжнародний правовий режим морської безпеки та визначення агресії» відзначається суто юридичним змістом. На наш погляд автору слід би було надати політичного забарвлення (політичної «обгортки») трактування ЮНКЛОС. Бажано також було коротко (тезово) навести конкретні приклади порушення морського права тією ж таки Росією в регіональному та/або глобальному вимірі.

По-четверте, До недоліків роботи можемо віднести надмірну описовість та деталізацію низки фактів, зокрема й тих, які мають опосередковане відношення до об'єкту дисертаційного дослідження. Приміром, автор приділяє увагу таким подіям як боротьба Російської імперії за протоки Босфор та Дарданелли, а також спробам СРСР встановити контроль над Чорноморськими протоками (с. 76–77). На наш погляд здобувачу варто було б все ж таки менш розпорошувати увагу й зосередитися на морській агресії Російської Федерації від 1991 р. Подібним прикладом можуть слугувати й такі банальні й загальновідомі факти наведені автором, як от: створення СНД та неправомірне пострадянське правонаступництво Росії в РБ ООН; підписання Договору між Україною та РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки тощо. Автор також надмірно перевантажує роботу подієвим рядом та переліком низки підписаних документів щодо судноплавства в Чорному морі. Приміром, на с. 90 автор зазначає «...1 серпня 2022 року перше торговельне судно, навантажене кукурудзою, не дивлячись на потенційну небезпеку з боку РФ, вийшло з порту Одеса та 3 серпня 2022 року пройшло інспекційну перевірку в Стамбулі згідно із умовами Ініціативи» (!). Врешті, подібні приклади можна наводити й далі. Також замість того щоби вдаватися до ґрунтовнішого аналізу політико-правовим механізмам протидії

морській агресії Росії автором надто деталізовано опис перебігу військових подій у Грузії під час російської агресії у серпні 2008 р. (підрозділ 2.3.)

По-п'яте, підрозділ 3.2. «Північний морський шлях в контексті російсько-китайських відносин» виглядає значною мірою штучно та дещо відірвано від загального контексту дослідження. Адже автор лише простежує завдання та реалізацію національних інтересів Росії не вдаючись до міжнародно-правового підкріплення поведінки РФ та КНР в зоні акваторії Північного морського шляху. Більше того, Північний морський шлях є об'єктом геополітичних інтересів не лише Росії й Китаю. Відтак ролі інших держав (США, Канади, Норвегії) у освоєнні Арктики й використанні ПМШ також слід було приділити увагу.

По-шосте, загальні висновки слід було би оформити більш стисло й систематично. Нажаль у висновках дублюються рекомендації й пропозиції щодо зміцнення морської безпеки України надані автором у тексті власне самої дисертації. До всього, у висновках (тим паче у загальних) не має бути посилань на праці інших авторів, адже висновки – це демонстрація, підтвердження й винесення досягнень (здобуття нових знань) виключно самого дослідника.

До загальних зауважень і побажань варто також додати стилістичні огріхи та недостатню представленість власних концептуальних суджень на тлі зловживання фактографізмом.

Критичні зауваження відображають точку зору опонента на проблему політико-правового виміру протидії російській агресії на морі та не мають принципового значення. Висловлені зауваження й побажання можуть бути враховані в подальшому вивченні правових та політичних механізмів протидії агресії на морському просторі й жодним чином не впливають на позитивне враження від роботи.

Загальний висновок та оцінка дисертації

Дисертаційна робота Устименка Богдана Миколайовича на тему «Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі» є самостійним, оригінальним і завершеним дослідженням у якому розв'язується досить важливе теоретичне та прикладне питання. Актуальність, новизна, обґрунтованість наукових положень і отриманих висновків має важливе наукове і прикладне значення. Виходячи з тексту одержаних і апробованих результатів вважаємо, що дослідження виконано на досить високому науковому рівні і відповідає всім вимогам Міністерства освіти і науки України щодо дисертацій.

Дисертаційна робота Устименка Богдана Миколайовича з теми «Політико-правові механізми протидії російській агресії на морі» відповідає спеціальності 052 «Політологія» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах) затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), Порядку присудження ступеня доктора філософії та

скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (зі змінами від 21.03.2022 № 341), а її автор – Устименко Богдан Миколайович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 «Політологія».

Офіційний опонент:

доктор політичних наук, доцент
провідний науковий співробітник відділу
проблем світового політичного розвитку
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

12 червня 2023 р.

О.Ю. Кондратенко

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ:
Начальник відділу кадрів
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України